

รัฐศาสตร์ในพุทธศาสตร์ Political Science in Buddhism

มงคลชัย สมศรี

Mongkonchai Somsri

กิตติคุณ ภูลายาว

Kittikun Pulaiyao

พระณัฐกร ปฎิภาณเมธี

Phra Nathakorn Chaibutra

พระมหาจำเริญ กตปญโญ

Phamaha Charoen katapayyo

พระครูสังฆรักษ์วีรวัฒน์ วีระตพโท

Phakrusangsangkrakweerawat weerawattano

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา

Mahamakut Buddhist University, Lanna Campus

E-mail : mongkolchai1218@gmail.com

วันที่รับบทความ (Received) : 5 มิถุนายน 2563

วันที่แก้ไขบทความ (Revised) : 16 ธันวาคม 2563

วันที่ตอบรับบทความ (Accepted) : 16 ธันวาคม 2563

บทคัดย่อ

พุทธศาสตร์กับรัฐศาสตร์เป็นศาสตร์ที่มีหลายอย่างที่คล้ายกัน เช่น การอธิบายถึงการอยู่กันของมนุษย์ในสังคมเหมือนกัน ซึ่งรัฐศาสตร์คือวิชาว่าด้วยการปกครองหรือศาสตร์แห่งการปกครองส่วนพุทธศาสตร์จะอธิบายเรื่องของการอยู่ร่วมกันอย่างสันติซึ่งในที่นี้รวมถึงหลักของการปกครอง พุทธศาสตร์มีส่วนที่กล่าวถึงการปกครอง อันได้แก่การปกครองในคณะสงฆ์ และแนวคิดการปกครองสำหรับบุคคลทั่วไป โดยใช้ธรรมเป็นฐานของการตัดสินใจ ดังนั้น เมื่อพิจารณาแนวคิดรัฐศาสตร์ในพุทธศาสตร์ สามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ประเด็น ดังนี้ 1) รูปแบบการปกครอง 2) หลักการบริหารในองค์กรสงฆ์ อันได้แก่ การรับบุคคลเข้าในองค์กรแต่งตั้งบุคคลเข้าทำงานในองค์กร หลักการตัดสินใจโทษผู้กระทำผิดบุคคลในองค์กร 3) แนวคิดทางการเมืองโดยผ่านหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาในพระไตรปิฎก ทั้ง 3 นี้เป็นหลักการที่มีอยู่ในพระพุทธศาสนาซึ่งหลักการดังกล่าวเป็นหลักการที่ทำให้บุคคลที่อยู่ในองค์กรได้รับความยุติธรรมและทำให้เกิดความสุขสงบขององค์กรสงฆ์และสังคมที่นับถือพระพุทธศาสนา ซึ่งโดยแท้จริงแล้วหลักการทางรัฐศาสตร์ในพุทธศาสนาคือการเสนอรูปแบบการปกครองและการบริหารที่มุ่งเน้นให้เกิดความสุขความสงบในสังคมอย่างเป็นธรรม

คำสำคัญ พุทธศาสตร์, รัฐศาสตร์, การปกครอง

ABSTRACT

Buddhist political Science has showed the method of administrating in Buddhism related to political systems. It can be divided into 3 parts: (1) the pattern in administration,

(2) the principle in administration of Sangha (Monk Organization) which includes admitting, appointing and punishing, and (3) political idea along with the teaching in Buddhism from Tipitaka. These 3 methods were recorded in Buddhism. To get the justice and happiness, the teachings in administration are useful for people working under the rule of organization in the society where people believe in Buddhism.

Keywords : Buddhism, Political Science, government.

1. บทนำ

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่เกี่ยวข้องกับสังคมหลายด้านซึ่งลักษณะส่วนใหญ่จะเป็นด้านคุณธรรมจริยธรรมที่นำเสนอให้สังคมนำไปปฏิบัติเพื่อให้เกิดความสุขสงบของสังคม อย่างไรก็ตามหากเราใช้กรอบความคิดทางรัฐศาสตร์มาพิจารณาคำสอนในทางพระพุทธศาสนาทำให้เข้าใจถึงลักษณะบางประการของพระพุทธศาสนาที่สอดคล้องกับหลักการของรัฐศาสตร์และทำให้เราเข้าใจถึงการผสมผสานกันระหว่างพุทธศาสตร์และรัฐศาสตร์ รวมถึงความเกี่ยวเนื่องกันระหว่างศาสตร์ทั้งสอง นั้นหากเราเปรียบเทียบด้านการปกครองระหว่างรัฐศาสตร์และพุทธศาสตร์ในการเสนอแนวคิดด้านการปกครองให้แก่สังคมนั้นรัฐศาสตร์ได้นำเสนอรูปแบบระบบแก่การปกครองแต่ทางพุทธศาสนามุ่งนำเสนอจิตวิญญาณแห่งการปกครองหากนำศาสตร์ทั้งสองมาใช้ร่วมกันย่อมทำให้มีทั้งระบบที่ดีและมีจิตวิญญาณด้านคุณธรรมที่มุ่งเน้นให้เกิดสันติและความสงบให้กับสังคม

2. ลักษณะของพระพุทธศาสนาในทางรัฐศาสตร์

ลักษณะของทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในทางรัฐศาสตร์ สามารถแบ่งออกได้ สามประการ คือ 1. รูปแบบการปกครอง 2. การบริหารรัฐหรือองค์กร 3. แนวคิดทางการเมืองที่ปรากฏในคำสอนทางพระพุทธศาสนาหรือในพระไตรปิฎก

1. รูปแบบการปกครอง

รูปแบบการปกครองในพระพุทธศาสนาซึ่งสามารถอธิบายได้ 2 ลักษณะ คือ 1) ธรรมราชา (กษัตริย์) เป็นลักษณะการปกครองแบบคนเดียวหรือที่รู้จักกันใน ธรรมราชา เป็นการปกครอง ที่มีกษัตริย์เป็นผู้ปกครอง โดยใช้คุณธรรม และความยุติธรรม ปกครองดูแลประชาชนเหมือนพ่อที่มีความรักต่อลูก โดยลักษณะดังกล่าวพระพุทธเจ้าทรงปกครองเหล่าสาวกทั้งหลายและทรงแนะนำให้กษัตริย์ทั้งหลายปกครองให้ใช้ในการปกครองบ้านเมือง 2) แบบสามัคคีธรรม เป็นหลักปกครองแบบหมู่คณะ หรือกลุ่มคนที่มีหน้าที่ในการปกครองโดยใช้หลักความสามัคคีและความพร้อมเพียงของหมู่คณะและเป็นการปกครองเพื่อประโยชน์ของคนหมู่มาก โดยวิธีนี้พระพุทธองค์ทรงให้สงฆ์ปกครองกันเองหลังการเสด็จปรินิพพานของพระพุทธองค์ และในการปกครองอาณาจักรก็มีหลายอาณาจักรได้นำแนวคิดนี้ใช้กับการปกครอง เช่น แคว้นวัชชี เป็นต้น

การปกครองแบบสามัคคีนั่นเป็นการปกครองที่ยึดหลักความสามัคคี โดยมีข้อตกลงมาปฏิบัติเพื่อความสงบของประชาชนส่วนใหญ่ โดยยึดหลักความเท่าเทียมกันในหมู่คณะ เช่น การตกลงให้ทำกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งในสังคมชุมชนโดยใช้เสียงส่วนใหญ่ หรือใช้หลักการแบ่งปันโดยเท่าเทียมกันและการทำเพื่อสาธารณะชน การไม่เป็นเจ้าของในสิ่งที่เกินความจำเป็น เช่น พระภิกษุไม่ควรมีผ้าเกินสามผืน ที่ได้รับมาเกินก็ให้เป็นของสาธารณะชนหรือแม้แต่การสร้างถาวรวัตถุ เช่น เจดีย์ วิหาร ต้องมีการให้สงฆ์หมู่มามาเป็นพยานหรือร่วมรู้เห็นเพื่อที่พระสงฆ์จะได้ใช้ร่วมกัน เป็นต้น

2. การบริหารรัฐหรือองค์กร

การบริหารในลักษณะของอำนาจ 3 ฝ่าย ในทางพระพุทธศาสนาซึ่งอธิบายได้ดังนี้ 1) อำนาจบริหาร พระพุทธองค์ทรงบริหารคณะสงฆ์ โดยแบ่งเป็น สามระยะ กล่าวคือระยะแรกพระองค์ทรงบริหารงานเอง ระยะที่สองทรงแต่งตั้งปุชณียิกษุและระยะที่สามทรงให้คณะสงฆ์ดูแลกันเอง 2) อำนาจนิติบัญญัติ พระพุทธองค์ทรงออกกฎหมายเพื่อควบคุมสงฆ์โดยพระองค์เอง (พระวินัยและพระธรรม) ซึ่งแสดงออกมาเป็นข้อวัตรปฏิบัติต่าง ๆ การทำสังฆกรรม (กิจกรรมของสงฆ์) การออกกฎหมาย 3) อำนาจตุลาการ เมื่อมีพระสงฆ์ทำผิด พระวินัยพระพุทธองค์ทรงตัดสินด้วยพระองค์เอง การตัดสินของพระพุทธองค์มีตั้งแต่ การปรับโทษเล็กน้อย (ลหุกาบัติ) อันได้แก่ ถูล้างจัย ปาจิตตีย์ ปาฏิเทสนียะ ทุกกฏ ทุพภาสิต จนถึงปรับโทษหนักได้แก่ (ครุกาบัติ) อันได้แก่ ปาราชิกและสังฆาทิเสส

3. แนวคิดทางการเมืองที่ปรากฏในคำสอนทางพระพุทธศาสนาหรือในพระไตรปิฎก

แนวคิดทางการเมืองในพระพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่ปรากฏในคำสอนอันได้แก่หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการปกครอง ซึ่งหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับการปกครองสามารถอธิบายการปกครองของพระพุทธศาสนา โดยแบ่งการปกครองเป็นสองรูปแบบ คือ 1. การปกครองแบบคนคนเดียว (กษัตริย์) 2. การปกครองแบบหมู่คณะ (สามัคคีธรรม)

ทั้งสองนี้มีหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการปกครอง เช่น หลักทศพิธราชธรรม, จักรวรรดิวัตร, พญาจักรพรรดิราช, หลักธรรมราชสังคหวัตถุ 4, อปรีหานิยธรรม, สัปปริสธรรม

3. โครงสร้างการใช้หลักธรรมในการปกครอง

ทศพิธราชธรรม คือ คุณธรรมของผู้ปกครอง

1. ทาน คือ การให้
2. ศีล คือ การสำวรกายใจให้สุจริต
3. บริจาค คือ การเสียสละ
4. อาชวะ คือ ความเที่ยงตรง
5. มัทวะ คือ ความอ่อนโยน
6. ตปะ คือ การทำหน้าที่โดยครบถ้วน ไม่บกพร่องบิดพลิ้ว
7. โอรธะ คือ การไม่โกรธ
8. อวิหิงสา คือ การไม่เบียดเบียนผู้อื่น ไม่ว่าจะเป็นมนุษย์ หรือสัตว์

9. ขันติ คือ ความอดทน เช่น อดทนต่อความยากลำบากทั้งปวงในการปฏิบัติหน้าที่

10. อวิโรธนะ คือ การคิดและทำการทั้งปวงโดยปราศจากการนึกถึงตัว (พระสุตตันตปิฎก มหาวงศ์สาธก พระสูตร ขุททกนิกาย ชาดก เล่ม 4 ภาค 1, หน้า 435)

จักรวรรดิวัตร คือ ข้อปฏิบัติของจักรวรรดิ

1) ควรอนุเคราะห์คนในราชสำนักและคนภายนอกราชสำนักให้มีความสุข ไม่ปล่อยปละละเลย

2) ควรผูกมิตรไมตรีกับประเทศอื่น

3) ควรอนุเคราะห์พระราชวงศานุวงศ์

4) ควรเกื้อกูลพราหมณ์ คฤหัสถ์และคหบดีชน

5) ควรอนุเคราะห์ประชาชนในชนบท

6) ควรอุปการะสมณพราหมณ์ผู้มีศีล

7) ควรรักษาฝูงเนื้อ นก และสัตว์ทั้งหลายมิให้สูญพันธุ์

8) ควรห้ามฝูงชนทั้งหลายมิให้ประพฤติดุชกรรมและชักนำตัวอย่างให้อยู่ในกุศลจิต

9) ควรเลี้ยงดูคนจน เพื่อมิให้ประกอบการทุจริต เป็นภัยต่อสังคม

10) ควรเข้าใกล้สมณะพราหมณ์ เพื่อศึกษาเรื่อง บุญ บาป กุศลและอกุศลให้แจ้ง

11) ควรห้ามจิตมิให้ต้องการไปในที่ๆพระมหากษัตริย์ไม่ควรเสด็จ

12) ควรดับความโลภ มิให้ปรารถนาลาภที่พระมหากษัตริย์มิควรได้ (ภาวดี มหาพันธ์, หน้า 4-7)

พญาจักรพรรดิราช คือ ธรรมของพญาจักรพรรดิ

1) ให้รักประชาชนผู้อยู่ใต้ปกครองอย่างเสมอหน้ากัน ไม่เลือกที่รักมักที่ชัง ไม่ว่าระดับใด

2) ให้ผู้ปกครอง คือ ท้าวพญาทั้งหลายยึดมั่นในธรรมหรือสัตยาธิปไตยและดำเนินการปกครอง ตัดสินข้อพิพาทของประชาชนอย่างเที่ยงธรรม

3) เรียกเก็บผลผลิตจากการเก็บเกี่ยวได้ใน 1 ใน 10 ของผลผลิต ถ้าการเก็บเกี่ยวไม่ได้ผลก็ไม่ควรเรียกเก็บ

4) เรียกเกณฑ์แรงงานแต่พอควร อย่าให้เกินกำลัง ยกเว้นการเกณฑ์แรงงานคนแก่ชราและต้องแบ่งปันข้าวปลาอาหารแก่ไพร่พลที่เกณฑ์มาให้พอกินพอใช้

5) ไม่ควรเรียกเก็บภาษีสินส่วยจากราษฎรเพิ่มขึ้นเพราะจะเป็นตัวอย่าง เป็นธรรมเนียมแก่ผู้ที่ปกครองต่อไป

6) ผู้ปกครองควรสนับสนุนช่วยเหลือเกื้อกูลพ่อค้าประชาชนโดยไม่คิดผลประโยชน์ตอบแทนมากกว่าที่ได้ช่วยเหลือ

7) ผู้ปกครองควรชุบเลี้ยงราชสำนักให้สุขสบายโดยไม่คิดเสียดาย

8) ผู้ปกครองควรตั้งอยู่ในความไม่ประมาท ไม่ลืมนอน ให้คำนึงถึงความชอบธรรม บังคับคดีความด้วยความยุติธรรม

9) ผู้ปกครองควรเลี้ยงดูรักษาสมณะพราหมณ์ นักปราชญ์ราชบัณฑิต ผู้รู้ธรรม และปรีชาผู้รู้อยู่เสมอ

10) ผู้ปกครองควรให้สิ่งตอบแทนบำเหน็จรางวัลแก่ผู้ทำความดีมาน้อยตามแต่ที่เขาเข้ามาให้ (ภาวดี มหาพันธ์, หน้า 4-7)

ราชสังคหวัตถุ 4

1) สัสสมะระ คือ ความสามารถในการบารุงพืชพันธุ์ธัญญาหารให้อุดมสมบูรณ์

2) บุริสมะจัง คือ ความสามารถในการบารุงและส่งเสริมคนดีมีความสามารถในราชการ

3) สัมมาปาสะ คือ ส่งเสริมอาชีพสุจริตแก่ประชาชน

4) วาจาเปยยะ คือ ความรู้จักพูดจาปราศรัยให้ไพเราะ มีเหตุและเป็นประโยชน์ (ปรีชา ช่างขวัญยืน, หน้า 83)

4. หลักธรรมแห่งการปกครองแบบสามัคคีธรรม

หลักธรรมที่กล่าวถึงการปกครองโดยใช้หมู่คณะหรือกลุ่มบุคคลในการปกครองประเทศ โดยอาศัยหลักความสามัคคีการร่วมกันปกครองหลักธรรมดังกล่าวมีดังนี้

หลักธรรมอภิธานิยธรรม 7 ประการ

เป็นธรรมแห่งความเจริญ ธรรมของผู้ครองเรือน

- 1) หมั่นประชุมกันเนืองนิตย์ หมายถึง การทำกิจการใดในรัฐให้ประชุมปรึกษาหาข้อมติในกิจการนั้น
- 2) เมื่อประชุมเรียบร้อยแล้วก็มาทำกิจกรรมตามที่มีมติที่ประชุมอย่างพร้อมเพรียงกัน
- 3) ไม่ละเลยประเพณีขนบธรรมเนียมอันดีงาม ยึดมั่นถือมั่นในขนบธรรมเนียมที่ดีงามขององค์การที่มีอยู่ ไม่บัญญัติหรือล้มเลิกกฎเกณฑ์ระเบียบกติกาของสังคม
- 4) มีความเคารพยำเกรงผู้ที่อยู่ในฐานะเป็นผู้ใหญ่ ทั้งเชื่อถือกระทำตามคำสั่งของผู้บังคับบัญชาและคำแนะนำสั่งสอนของผู้ที่เป็นผู้ใหญ่หรือผู้อาวุโสอื่นๆ
- 5) ไม่ประทุษร้ายข่มเหงรังแกบุตรและภรรยาของกันและกันด้วยประการใดๆ
- 6) เคารพบูชาสถาน หมายถึง การป้องกันทรัพย์สินสมบัติอันเป็นของสาธารณชน เช่น วัด เจดีย์ โรงเรียน ที่ประชาชนใช้ร่วมกัน
- 7) อารักขาป้องกันและอำนวยความสะดวกแก่ บุคคลที่มีศีลธรรม เช่น พระภิกษุ พระอรหันต์ หรือบุคคลที่ทำคุณประโยชน์ให้รัฐ (ไสว มาลาทอง, หน้า 157 – 158)

หลักธรรมอภิธานิยธรรม 7 ประการ

เป็นธรรมแห่งความเจริญ ธรรมของหมู่สงฆ์

- 1) หมั่นประชุมกันเนืองนิตย์ หมายถึง การจะทำกิจการใดๆ ให้ประชุมปรึกษาหาข้อมติในกิจการนั้น
- 2) เมื่อประชุมเรียบร้อยแล้วก็มาทำกิจกรรมตามที่มีมติที่ประชุมอย่างพร้อมเพรียงกัน เมื่อประชุมก็ประชุมโดยพร้อมเพรียงกันเมื่อเลิกประชุมก็เลิกโดยพร้อมเพรียงกันและพร้อมกันทำกิจของสงฆ์
- 3) ไม่บัญญัติสิ่งที่พระพุทธเจ้าไม่บัญญัติขึ้น ไม่ถอนสิ่งที่พระพุทธองค์บัญญัติขึ้น ศึกษาสิ่งที่พระองค์บัญญัติไว้
- 4) ภิกษุเหล่าใดที่เป็นประธานสงฆ์ เคารพและเชื่อฟังถ้อยคำท่าน
- 5) ไม่ลุแก่อำนาจ หรือ ความอยากของกิเลสที่เกิดขึ้น
- 6) ยินดีในเสนาสนะป่า
- 7) ตั้งใจให้เพื่อนที่ภิกษุสามเณรที่ประพฤติดีมีศีลให้มาอยู่ในอาวาสของตน และที่มาแล้วขอให้มีความสุข (วิชัย ธรรมเจริญ, หน้า 54 – 55)

หลักธรรมอภิธานิยธรรมนี้เป็นหลักธรรมที่กล่าวโดยสองนัยคือ กล่าวเกี่ยวกับการบริหารปกครองอาณาจักรและการปกครองพุทธจักรซึ่งมีความเหมือนและแตกต่างกันในลักษณะการใช้ เช่น ในการใช้ในหมู่ของสงฆ์ จากข้อสามถึงข้อเจ็ดเป็นการเคารพในกฎเกณฑ์ที่กำหนดไว้ในพระธรรมและวินัย แต่ข้อหนึ่งและสองเป็นการปรึกษาหารือที่จะทำกิจของสงฆ์เป็นการแสดงความคิดโดยถือเอามติเสียงส่วนใหญ่ของสงฆ์เป็นเครื่องกำหนดกิจกรรม ส่วนของอภิธานิยธรรมในส่วนของฆราวาสเป็นการรักษาป้องกันบ้านเมืองและให้สังคมมีความสามัคคี ดังนั้นธรรมของอภิธานิยธรรมจึงใช้ได้ทั้งสองฝ่ายเพียงแต่ใช้ต่างกันตามสถานการณ์และสภาพแวดล้อม

หลักธรรมสัปปริสธรรม

เป็นธรรมของสัตบุรุษ มี 7 ประการ

1) อัมมัญญตา ความเป็นผู้รู้จักเหตุ หมายถึง การเข้าใจถึงสิ่งที่เกิดขึ้น เช่น การเคารพกันในสังคมเป็นเหตุให้เกิดความสามัคคีในสังคม

2) อตถัญญตา ความเป็นผู้รู้จักผล หมายถึง การเข้าใจผลที่เกิดขึ้นจากสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เช่น เพราะสังคมสามัคคีกันรัฐจึงมั่นคง หรือ เพราะสังคมแตกแยกรัฐจึงล่มสลาย

3) อัตตัญญตา ความเป็นผู้รู้จักตน หมายถึง การเข้าใจในสถานของตนเอง เข้าใจข้อดีข้อเสียของตนเอง อันทำให้เกิดควบคุมตนเอง ห้ามตนเองไม่ให้ทำผิด ศีลธรรม

4) มัตตัญญตา ความเป็นผู้รู้จักประมาณ หมายถึงการประมาณตนเอง รู้จักความสามารถของตนเอง ไม่ตามสังคมนจนเกินเหตุ รู้จักศึกษาเรียนรู้ทำตนเองให้เหมาะสมกับสังคม

5) กาลัญญตา ความเป็นผู้รู้กาล หมายถึงการรู้จักเวลา รู้จักกาลเทศะ รู้จักความเหมาะสม ในการใช้ชีวิตให้เหมาะสมกับสังคม

6) ปริสสัญญตา ความเป็นผู้รู้ชุมชน หมายถึงการเข้าใจวัฒนธรรมของสังคม เข้าใจวิถีชุมชน

7) บุคคลัญญตา หรือ บุคคลปโรปริญญตา ความเป็นผู้รู้บุคคล หมายถึงการเข้าใจบุคคลอื่นที่อยู่รอบตัว ว่าเป็นคนอย่างไร ดีหรือชั่ว มีข้อดีและข้อเสียอย่างไร (วิชัย ธรรมเจริญ, หน้า 54 -55)

หลักธรรมสัปปริสธรรมนี้สังเคราะห์ใช้กับการปกครองและการบริหารได้เนื่องจากกล่าวถึงชุมชนสังคมและการปฏิบัติตนในสังคม เช่น การเป็นรู้จักเหตุผลในการปฏิบัติตามกฎของสังคมว่าเป็นการกำหนดขึ้นมาเพื่อรักษาและปกป้องควบคุมสังคม

5. บทสรุป

การอธิบายรัฐศาสตร์ในพุทธศาสตร์สามารถอธิบายได้ในลักษณะของ ระบบทางการปกครอง, การบริหารองค์กรและหลักธรรมในพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับการปกครอง

ระบบการปกครอง คือ รูปแบบการปกครอง อันได้แก่ การปกครองแบบคนคนเดียวหรือระบบกษัตริย์ และการปกครองแบบหมู่คณะได้แก่รูปแบบสามัคคีธรรม หรือ การปกครองในรูปแบบของกลุ่มคน ที่เป็นกลุ่มน้อยและกลุ่มคนส่วนใหญ่ขององค์กร

การบริหารองค์กร คือ การใช้อำนาจเพื่อพัฒนาองค์กร,การควบคุมและปกป้ององค์กร ได้แก่ อำนาจบริหาร อำนาจนิติบัญญัติ และอำนาจตุลาการ

อำนาจการบริหาร คือ การพัฒนาองค์กร ซึ่งในที่นี้มีสองลักษณะ คือการบริหารบุคคลกับการบริหารแบบระบบ

การบริหารระบบ ได้แก่ การบริหารแบบบุคคลเดียวอันได้แก่ พระพุทธเจ้าทรงบริหารเองในระยะการก่อตั้งพระพุทธศาสนา การบริหารแบบคณะบุคคล คือการบริหารงานแบบคณะกรรมการ ในระยะกลาง และการบริหารแบบคนส่วนใหญ่ อันได้แก่การบริหารภายหลังที่พระพุทธองค์ทรงปรินิพพาน ได้แก่ การบริหารแบบคณะสงฆ์

การบริหารงานแบบบุคคล คือ วิธีการบริหาร อันได้แก่ การสรรหาคนเข้าองค์กรและการคัดเลือกคนเข้าบริหารงาน การสรรหาคนเข้ามาในองค์กร ได้แก่ วิธีอุปสมบท การบรรพชา และการพิจารณาตนเป็นอุบาสก อุบาสิกา การเลือกคนเข้าบริหารงาน ได้แก่ การแต่งตั้งและการเลือกคนเข้าทำงาน

อำนาจนิติบัญญัติ คือ การออกกฎหมาย อันได้แก่ การบัญญัติพระธรรมและวินัย

อำนาจตุลาการ คือ การตัดสินและลงโทษคนในองค์กร

ส่วนหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการปกครองสามารถแยกออกเป็น 2 กลุ่ม คือ หลักธรรมสำหรับการปกครองแบบคนคนเดียวหรือระบบกษัตริย์และหลักธรรมสำหรับการปกครองแบบหมู่คณะ แยกดังนี้ หลักธรรมสำหรับการปกครองแบบคนเดียวหรือกษัตริย์ ได้แก่ ทศพิธราชธรรม, จักรวรรดิวัตร, พญาจักรพรรดิราช, ราชสังคหวัตถุ 4 หลักธรรมสำหรับการปกครองแบบหมู่คณะ ได้แก่ อปรีหานิยธรรม, สัปปริสธรรม ซึ่งหลักธรรมและรูปแบบการปกครองและการบริหารเป็นส่วนที่สัมพันธ์กันโดยมีเป้าหมายเพื่อความสุขของคนในองค์กร

รัฐศาสตร์ในพุทธศาสตร์คือการนำเสนอพุทธศาสตร์ในประเด็นทางรัฐศาสตร์โดยเฉพาะด้านการปกครอง ซึ่งพุทธศาสตร์หวังให้ระบบการปกครองมีเป้าหมายที่มุ่งเน้นให้เกิดสันติภาพและความสุขความสงบของสังคม ผู้เขียนบทความเชื่อว่า หากระบบการปกครองดีแต่มีปัญหาด้านคุณธรรมการปกครองนั้นไม่สามารถปกครองที่ดีได้นั้นเพราะมุ่งแต่แสวงหาผลประโยชน์ของตนเอง แต่ถ้าหากมีจิตสำนึกด้านคุณธรรมที่ดีแม้ระบบการปกครองไม่ดีแต่มื่อนำไปปฏิบัติกับการปกครองก็สามารถทำได้ดีนั้นเพราะมุ่งประโยชน์และความสุขของคนส่วนใหญ่

ดังนั้น หลักการปกครองที่มีอยู่ในรัฐศาสตร์ย่อมขาดประสิทธิภาพและขาดความยั่งยืนเมื่อขาดหลักการคุณธรรมทางพุทธศาสตร์ ฉะนั้นตามทัศนะของผู้เขียนเห็นว่าหลักการทางพุทธโดยเฉพาะด้านคุณธรรมมีส่วนช่วยหลักการของรัฐศาสตร์บรรลุเป้าหมายแห่งการปกครองได้อย่างสมบูรณ์

บรรณานุกรม

กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ. (2514). **พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง**. กรุงเทพฯ : กรมการศาสนา.

คณาจารย์แห่งโรงพิมพ์เลียงเชียง. (2536). **วินัยมุข เล่ม 3 ฉบับมาตรฐาน**. กรุงเทพฯ : เลียงเชียง.

คณาจารย์สำนักพิมพ์เลียงเชียง. (2546). **หนังสือบูรณาการแผนใหม่ นักรธรรมชั้นตรี**. กรุงเทพฯ : เลียงเชียง.

ธรรมเจริญ. (2543). **ธรรมศึกษาตรี**. กรุงเทพฯ : กลุ่มวิชาการพระพุทธศาสนาและจริยศึกษา กองศาสนศึกษา กรมศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ.

ปรีชา ช้างขวัญยืน. (2538). **แนวคิดทางการเมืองในพระไตรปิฎก**. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย.

ปรีชา ช้างขวัญยืน. (2540). **ทรงสนะทางการเมืองของพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพฯ : สำนักคีสาสน์มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ภาวดี มหาจันทร์. (2524). **ประวัติศาสตร์การปกครองไทย**. บางแสน : ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขาดก เล่ม 4 ภาค 1**. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2551). **การปกครองคณะสงฆ์ไทย**. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. (2539). **พระไตรปิฎก ฉบับประชาชน**. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย

ไสว มาลาทอง. (2542). **คู่มือการศึกษาจริยธรรม สำหรับ นักเรียน นิสิต นักศึกษา นักบริหาร นักปกครอง และประชาชนผู้สนใจทั่วไป**. กรุงเทพฯ : การศาสนา.